

Albatros rasismu

Sociální věda, Jörg Haider a Widerstand

IMMANUEL WALLERSTEIN*

Fernand Braudel Center, Binghamton University, Binghamton, NY, USA

The Racist Albatross

Social Science, Jörg Haider, and Widerstand

Abstract: The essay is a translation of Immanuel Wallerstein's lecture, which he delivered in Vienna, March 2000, in the series „Von der Notwendigkeit des Überflüssigen – Sozialwissenschaften und Gesellschaft“. The original title of the lecture was „Social Science in an Age of Transition“. The political events in Austria in spring 2000 prompted the author to modify the content and the title of the lecture. The essay expresses his protest against the racist rhetoric, as directly or indirectly used by J. Haider's Austrian Free Party, which became a member of the Austrian government. Moreover – and this is the main point of the article – the author explains and interprets European and Western xenophobia and racism by using his theory of the world system. The author uncovers the responsibility of all social sciences for their inability to disclose and to name the roots of racism, which dangerously threatens the contemporary world. When explaining eurocentrism and racism in European social sciences, the author starts with an analysis of their contemporary forms after 1989, moves back to the world system after 1945, and continues by putting racism into the context of the world system after 1492. The final part is devoted to the period of the chaotic transformation of the world system after 2000. Its outcome is intrinsically unpredictable. But the crisis opens the door to new developments in the social sciences, which will move from a mere analysis of the pan-European world, considered to be the world of modernity and civilisation, to a more complex understanding of the diversified global system. In times of major fluctuations, the social sciences have a chance to intervene in historical processes, and a moral responsibility to try to change the world into a more human one.

Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 4: 459-473)

Úvodní poznámka

V době, kdy se státy Evropské unie rozhodly – na protest proti účasti Strany svobodných Jörga Haidera v rakouské vládě – pozastavit s Rakouskem bilaterální vztahy, obrátil se na mne profesor Immanuel Wallerstein s návrhem uveřejnit v České republice svůj článek, který mi zaslal. Stať, kterou publikujeme, je vlastně přednáškou proslovenou 9. března 2000 ve Vídni, v sérii nazvané „O potřebnosti zbytečného – sociální vědy a společnost“. Původní název přednášky zněl mnohem jednodušeji a jasněji než „Albatros rasismu“. Wallerstein původně nazval svoji přednášku „Sociální vědy ve věku přechodu“. Politické události v Rakousku ho přiměly přednášku základně upravit a dát ji také nový název. Ten měl demonstrovat jeho odpor proti xenofobii, a zejména rasismu, který přímo nebo ne-

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel Center, Binghamton University, Binghamton, NY 13902-6000, USA, e-mail iwaller@binghamton.edu

přímo vyjadřuje rakouská Strana svobodných. Wallerstein, významný světový sociolog, který byl donedávna prezidentem Světové sociologické asociace, spojil svou angažovanost v boji proti eurocentrismu a rasismu s výkladem obou těchto fenoménů pomocí teorie světového systému, kterou sám formuloval již před delší dobou. Podle Wallersteina rasismus provází evropské dějiny po řadu staletí a má v jednotlivých obdobích pokaždé poněkud jinou podobu. Proto autor při výkladu rasismu v evropských dějinách, a s ním spojeného eurocentrismu evropských sociálních věd, postupuje od přítomnosti do minulosti.

Wallerstein je přesvědčen, že jedno je jisté, a sice, že žijeme uprostřed konce jednoho z typů světového systému. To je podle něj, z hlediska sociálního vědce, jistá šance. Je to doba, kdy lze dát vývoji mnoho rozmanitých směrů, pohyby společností jsou divoké a nekontrolovatelné a malé podněty mohou mít velké důsledky. Na rozdíl od stabilních období, kdy i velké stimuly mohou mít nejvýše malé důsledky. To je naše velká šance a zároveň také naše velká morální zodpovědnost.

S Immanuelem Wallersteinem nemusíme ve všem souhlasit, ale jeho pohled na svět je nepochybně podnětný a provokuje myšlení. Plně lze však, podle mého názoru, souhlasit s jeho varováním před soudobým evropským rasismem. S jeho novými symptomy se lze v mnoha částech Evropy nepochybně již setkávat.

Autorův text byl nepatrně zkrácen o některé podrobnosti, aniž by došlo k jakékoliv změně významu a smyslu tohoto eseje. Soudíme, že význam eseje zůstává aktuální i přesto, že Evropská unie zaujala k současné rakouské vládě smířlivý postoj.

Jiří Musil

* * *

V jedné Coleridgeově básni je jakási loď větrem zahnána z cesty do nehostinného podnebí. Jedinou potěchou lodníků je albatros, který k nim přilétá a sdílí s nimi jejich jídlo. Coleridgeův námořník ho však z neznámého důvodu – snad z čiré arogance – zastřelí. A výsledek je ten, že všichni na lodi trpí. Bohové trestají zlý čin. Ostatní lodníci pověsí mrtvého albatrosa námořníkovi na krk. Albatros, symbol přátelství, se nyní stává symbolem viny a hanby. Námořník přežije plavbu jako jediný. A prožije život zkroušený vzpomínkou na to, co učinil. Živý albatros je symbolem toho druhého, který se nám otevřel v cizích a dalekých zemích. Mrtvý albatros, jenž visí na našem krku, je naše dědictví arogance, náš rasismus. Jsme jím posedlí a nenalézáme klid.

Před více než rokem jsem byl požádán, abych přijel do Vídně a promluvil o „Sociální vědě ve věku přechodu“. Moje přednáška měla zaznít v kontextu příspěvků na téma *Von der Nottwendigkeit des Überflüssigen – Sozialwissenschaften und Gesellschaft* [O nutnosti nadbytečného – sociální vědy a společnost]. Velmi rád jsem pozvání přijal. Věřil jsem, že jedu do Vídně, která sehrála slavnou roli v budování světové společenské vědy, zejména v době „Traum und Wirklichkeit“ [Sen a skutečnost], 1870-1930. Vídeň byla domovem Sigmunda Freuda, podle mého názoru nejvýznamnější osobnosti společenské vědy dvacátého století. Vídeň byla jeho domovem alespoň do té doby, než ho nacisté donutili uprchnout do Londýna v roce, v němž zemřel. Vídeň byla také domovem Josefu Aloisovi Schumpeterovi a Karlu Polanyimu během důležitého období jejich života. Tito mužové nápadně protichůdných politických názorů byli podle mého mínění dva nejvýznamnější političtí ekonomové dvacátého století, nedosti uznávání a nedosti oslavování. A Vídeň byla také domovem mého učitele Paula Lazarsfelda, jehož kombinace výzkumu

orientovaného na politiku (umění vládnout) a průkopnických metodologických inovací započala jeho studii *Arbeitslosen von Marienthal* [Nezaměstnaní z Marienthalu], kterou napsal spolu s Marií Jahodovou a s Hansem Zeiselem. To byla Vídeň, do které jsem jel.

Potom, jak víte, došlo k posledním rakouským volbám a k jejich zdaleka ne nevyhnutelnému důsledku – totiž začlenění FPÖ (Svobodná strana Rakouska) do vlády. Ostatní státy Evropské unie (EU) mocně zareagovaly na tuto změnu režimu a na čas přerušily dvoustranné vztahy s Rakouskem. Rozvažoval jsem, zda mám přesto přijet. Jestliže tu dnes jsem, má to dva důvody. Za prvé jsem chtěl potvrdit solidaritu s „jiným Rakouskem“, které se po vytvoření nové vlády tak viditelně projevilo. Avšak za druhé, a to je ještě důležitější, přijel jsem proto, abych na sebe vzal vlastní zodpovědnost jako sociální vědec. My všichni jsme zastřelili albatrosa. Všem nám visí na krku. A my musíme usilovat celou duší a myslí, abychom odčinili, znovu vybudovali, vytvořili odlišný druh historického systému, takového, který by byl povznesen nad rasismus, jenž sužuje tak hluboce a tak nemravně moderní svět.

Fakta toho, co se v Rakousku stalo, se na povrchu zdají docela prostá. V několika po sobě následujících zákonodárných sborech vládla Rakouská národní koalice dvou největších hlavních stran, SPÖ (Sociálně demokratická strana Rakouska) a ÖVP (Rakouská lidová strana). Jedna představovala levý střed a druhá byla středo-pravicová a křesťansko-demokratická. Hlasů těchto dvou stran, které jednu dobu v naprosté většině převládaly, začalo v devadesátých letech ubývat. A ve volbách roku 1999 poprvé získala druhé místo FPÖ a více hlasů než ÖVP (Rakouská lidová strana), i když jen o několik set. Následné diskuse dvou hlavních stran o vytvoření další národní koalice neměly úspěch a ÖVP se obrátila na FPÖ jako partnera. Toto rozhodnutí ÖVP vyvedlo z klidu mnoho lidí v Rakousku, včetně prezidenta Klestilů. Avšak ÖVP trvala na svém a vláda byla vytvořena.

Toto rozhodnutí překvapilo politické lídry ostatních států EU. Státy EU se kolektivně rozhodly pozastavit bilaterální kontakty s Rakouskem, a přestože některé hlasy zpochybňovaly moudrost tohoto rozhodnutí, EU na svém stanovisku setrvala.¹ Na druhé straně tato akce EU zase pobouřila mnoho Rakušanů, a ne pouze ty, kteří podporovali ustavení nynější vlády, nýbrž i mnoha jejích oponentů. Z nich mnozí namítali, že EU přeceňuje nebezpečí plynoucí ze začlenění FPÖ do vlády, „Haider není žádný Hitler“ byla obvyklá formulace tohoto postoje. Druzí namítali, že ekvivalenty Haidera lze najít ve všech státech EU, a do jisté míry dokonce i v jejich vládách. A tudíž – tak zněly argumenty těchto lidí – bylo od EU pokrytecké, že učinila to, co učinila. Někteří Rakušané (a stejně i někteří jiní Evropané) soudili, že přiměřeně by EU jednala, kdyby počkala a pozorovala, a pokud by se eventuálně nová rakouská vláda dopustila něčeho zavrženíhodného, potom – a teprve potom – by nastal čas zasáhnout. Mezitím byl v samotném Rakousku odstartován *Widerstand* [odpor], který stále ještě probíhá.

Rád bych si jako předmět analýzy vybral FPÖ ne jako stranu a to, o co usiluje, nýbrž prudkou reakci EU vůči začlenění této strany do rakouské vlády, a rakouskou protireakci i *Widerstand*. Jak reakci, tak protireakci můžeme porozumět jen tehdy, když posuneme analytické ohnisko z vlastního Rakouska k světovému systému jako celku, k jeho realitám, i k tomu, co nám sociální vědci o těchto realitách pověděli.

1) V době, kdy jsme článek připravovali k tisku, se Evropská unie rozhodla zrušit své dřívější rozhodnutí o pozastavení kontaktů s Rakouskem.

1. Světový systém po roce 1989

V roce 1989 se takzvaný socialistický blok národů zhroutil. Země středovýchodní Evropy, které držela pod kontrolou Brežněvova doktrína (a což bylo ještě důležitější, také dohoda v Jaltě), účinně prosadily svou politickou nezávislost na Sovětském svazu a každá z nich začala demontovat leninský systém. Do dvou let byla rozpuštěna i komunistická strana v samotném Sovětském svazu a SSSR se nakonec rozpadl.

Od roku 1989 byla značná část světové pozornosti soustředěna na tyto bývalé komunistické země. Konaly se nesčetné konference sociálních vědců o tzv. transformaci těchto zemí, a to do takové míry, že jsme začali mluvit o „transitologii“. A v oblastech bývalé Federální republiky Jugoslávie a v kavkazských oblastech rozpadlého Sovětského svazu došlo k značnému počtu nebezpečných občanských válek, kde se v několika případech aktivně angažovaly vnější mocnosti. Mnoho sociálních vědců analyzovalo toto násilí pod hlavičkou „etnické čistky“; tento jev byl prohlašován za výsledek dlouhotrvajícího etnického nepřátelství. I ve státech, které se vyhnuly násilí, jako byla Česká republika, Maďarsko a baltické státy, došlo k nepříjemným připomínkám zdánlivě oživujícího etnického napětí. Zároveň k podobným druhům totálních nebo mírnějších občanských válek docházelo v četných částech Afriky a v Indonésii.

V panevropském světě (tímto termínem budu označovat Západní Evropu, Severní Ameriku a Austrálii, ale nikoli středovýchodní Evropu) se analýza občanských válek soustředila na předpokládanou slabost občanských společností v těchto státech a na nízký stupeň jejich historického vztahu k lidským právům. Každý, kdo četl tisk v západní Evropě, si jistě povšimne, v jaké míře se pozornost věnovaná těmto dříve komunistickým oblastem, zaměřuje na nějaký „problém“. A onen „problém“ v těchto zemích byl *de facto* definován jako neexistence vyšší úrovně modernity, kterou lze podle všeho nalézt v panevropském světě.

Je zvláštní, jak málo pozornosti – ze strany tisku, politiků, a zejména ze strany společenských vědců – se věnovalo tomu, co se po roce 1989 změnilo v panevropském světě samém. Politické režimy, které si vybudovaly svou národní logiku na skutečnosti, že byly angažovány ve „studené válce“, náhle objevily, že systémy, které udržovaly po čtyřicet let, se nyní zřejmě už nejeví jako smysluplné ani voličům, ani samotným politikům. Nač mít v Itálii systém *pentapartiti* (a jeho *tangentopoli*) vybudovaný na trvalé většině křesťansko-demokratické strany, není-li žádná studená válka? Co má nyní držet pohromadě gaullistickou stranu ve Francii, nebo dokonce i křesťansko-demokratickou unii v Německu? Proč by se ve Spojených státech měla cítit Republikánská strana nadále být vázána omezeními „bilaterální zahraniční politiky“? A výsledek těchto pochybností o sobě samých? Hlavní konzervativní strany v panevropském světě se rozpadají pod vlivem rozdílů mezi novými radikály ekonomického liberalismu a sociálnějším konservativismem, ať už je příčinou snaha, aby stát napravoval narušenou mravnost občanstva, nebo varianta, která si zachovává paternalistickou starost o sociální síť. A tyto frakce mezi sebou bojují o voliče, kteří se obávají, že v té věřavě mohou být vážně ohroženy jejich dosavadní společenská postavení i příjmy.

Nuže, dobrá – a co tedy levostředové strany, z nichž se většina nazývá stranami sociálně-demokratickými? I tyto strany mají problémy. Zhroucení komunismu bylo ve skutečnosti pouze vyvrcholením šířící se deziluze ze „staré levice“ ve všech třech jejích hlavních verzích – komunistických stran, sociálnědemokratických stran a národně-osvobozeneckých hnutí – deziluzí, kterou dramaticky signalizovala světová revoluce roku

1968. Deziluze byla důsledkem – ani ne tak paradoxním – právě politického úspěchu těchto hnutí a jejich dosažení státní moci v mnoha částech světa. Po získání moci se totiž ukázala neschopnost těchto hnutí splnit svůj historický slib, že budou s to a ochotna po získání moci ve státě vybudovat novou společnost, tj. podstatně společnost transformovat ve směru rovnějšího, demokratičtějšího světa.

V západní Evropě znamenala „stará levice“ především sociální demokracii. A po roce 1968, ale ještě víc po roce 1989 lidé volí tyto strany jako východisko z nouze. Ale nikdo netančí v ulicích, když volby vyhrájí. Nikdo od nich neočekává, že vyvolají revoluci, byť třeba mírumilovnou. A ze všech nejvíce jsou zklamáni jejich vlastní předáci, kteří se musí omezit na pronášení centristických řečí středu. Avšak ve stranách „staré levice“ došlo při této deziluzi i k odpoutání od samotných státních struktur. Dříve populace tolerovaly své státy, dokonce je chválily jako potenciálního činitele sociální transformace. Nyní se na ně začalo pohlížet především jako na zprostředkovatele korupce a užívání zbytečného násilí – ne už jako na občanovu záštitu, ale jako na občanovo břemeno.

Z toho je zřejmé, že Rakousko je pouze jedním z dalších příkladů obecného celoevropského vzorce. Proč mít v postkomunistické éře národní koalici? A proč vůbec volit strany, které se v první řadě zajímají o „proporci“? Právě v tomto kontextu dostala FPÖ 3. října 1999 svých 26,9 % hlasů. To je jistě nejvyšší procento dosažené ultrapravicovou stranou v kterékoli evropské zemi po roce 1945.

V roce 1995 získal ve Francii Le Penův *Front National* 15,1 % a už to byl velký šok. Avšak tehdy obě hlavní konzervativní strany trvaly na tom, že odmítnou FN na jakékoli úrovni. A když v regionálních volbách v roce 1998 byly výsledky takové, že ve velkém počtu regionů mohly konzervativní strany vytvořit většinu pouze s podporou voličů FN, pět regionálních předáků tuto direktivu ignorovalo a získalo podporu FN pro své regionální vlády. Byli však rychle vyloučeni z obou hlavních konzervativních stran, RPR a UDR. Na druhé straně v Itálii Berlusconi utvořil vládu s podporou Finiho a jeho *Alleanza Nazionale*, což byla strana podobná straně Haiderově, nicméně s tím malým rozdílem, že se Fini před volbami specificky zřekl své neofašistické minulosti.

Proč tedy, ptají se mnozí Rakušané, zaujala EU tak přísný postoj k tomu, co se stalo v Rakousku? Odpověď je vskutku docela prostá. Všichni měli obavy právě proto, že se jejich země od Rakouska tolik nelišily, že budou muset v blízké budoucnosti řešit podobné alternativy a že by mohli také být v pokušení dát se cestou Lidové strany Rakouska. Právě jejich strach ze sebe samotných vedl k tak silné reakci EU. Zároveň rakouské nepochopení, že vskutku překročili čáru, kterou si celá západní Evropa pro sebe vytýčila, a to nikoli až v roce 1999, nýbrž v roce 1945, vysvětluje rakouskou protireakci. Dovolte mi, abych jasně vyjádřil své vlastní stanovisko. Souhlasím s rozhodnutím EU pozastavit bilaterální vztahy s Rakouskem. Soudím, že kdyby to nebyla udělala, mohli bychom být skutečně zaplaveni ideologickou vlnou, která by mohla Evropu roztrhnout. Ale zároveň jsem toho názoru, že v rozhodnutí EU byla značná dávka pokrytectví, nebo spíš značný sebeklam. Abychom pochopili, proč tomu tak je, musíme se podívat na světový systém po roce 1945.

Než k tomu však přistoupím, dovolte mi pár slov o světové sociální vědě po roce 1989. Byla žalostně slabá. To jediné, o čem každý mluví – a většinou bez ohledu na politické zaměření – je globalizace, jako by ta byla něčím víc než přechodným rétorickým heslem v pokračujícím boji uvnitř kapitalistické světové ekonomiky o tom, do jaké míry by přeshraniční toky měly zůstat neomezené. Je to sypání soli do očí. To platí i o neko-

nečné litanii o etnickém násilí, zde nesou zodpovědnost nejen sociální vědci, nýbrž i aktivisté zasazující se za lidská práva. Ne že by etnické násilí nebylo strašnou a hroživou skutečností, ale není doménou jen těch méně šťastných, méně moudrých, méně civilizovaných druhých. Je naprosto normálním výsledkem hlubokých a rostoucích nerovností v našem světovém systému, nelze se s ním vypořádat nějakým mravním apelem a mravními výzvami nebo nějakou intervencí těch „čistých a pokročilých“ do oblastí kontrolovaných těmi „nečistými a zaostalými“. Světová věda nám nenabídla žádné užitečné nástroje k analýze toho, co se ve světovém systému dělo od roku 1989, a proto také žádné užitečné nástroje k pochopení současné rakouské reality.

2. Světový systém po roce 1945

V roce 1945 nacionalistický pokus a nacistická hrůza skončily. Antisemitismus nevymyslel Hitler ani Němci. Antisemitismus byl už dlouho hlavním vnitřním výrazem hlubokého rasismu v evropském prostoru a ve své moderní verzi byl na evropské scéně endemický přinejmenším jedno století. Každý, kdo v tomto ohledu srovná Paříž a Berlín v roce 1900, by usoudil, že Berlín by nedopadl nejhůř. V žádné zemi aktivní antisemitismus nechyběl, dokonce existoval i za druhé světové války ve Spojených státech.

Proč tedy byli všichni zaskočeni nacismem, alespoň po roce 1945? Odpověď bije do očí a nelze ji přehlédnout. Kvůli *Endlösung* [konečné řešení]. Hitlerovo „konečné řešení“ nepochopilo celkový rys rasismu v kapitalistickém ekonomickém světě. Cílem rasismu není vylučovat lidi, tím méně je vyhlazovat. Cílem rasismu je udržovat lidi uvnitř systému, ale jako *Untermenschen*, podlidi, kteří mohou být ekonomicky vykořisťováni a používání jako obětní beránci. To, co se stalo za nacismu, bylo něco, čemu Francouzi říkají *déravage* – trapný omyl, uklouznutí, ztráta kontroly. Nebo to možná byl džin, který se dostal ven z láhve. Spojenecká vojska, která v roce 1945 vstoupila do koncentračních táborů, byla opravdu otřesena na osobní úrovni. A panevropský svět se musel kolektivně dohodnout s džinem, který unikl z láhve. Učinili to zákazem hlásat veřejně rasismus, a především veřejně hlásat antisemitismus. Ten se stal tabu.

Sociální vědci se do této hry zapojili. V letech po roce 1945 začali psát jednu knihu za druhou, kde odsuzovali smysluplnost pojmu „rasa“,² neoprávněnost předpokladu, že rozdíl v každém běžném sociálním měření sociálních skupin by mohly být vysledovány k vrozeným genetickým charakteristikám. Připomínání holocaustu se začalo stávat tématem školní výuky. Němci se pokusili, zprvu trochu váhavě, ale nakonec s jistou mravní odvahou, analyzovat vlastní vinu, a tak zmírnit svou hanbu. A po roce 1989 se k nim připojily – nepochybně poněkud zdráhavě, další země panevropského světa. Spojenecké mocnosti – jako Francie a Nizozemsko – začaly připouštět i svou vlastní vinu, že dovolily, aby k takovému *déravage* došlo, vinu za to, že někteří z jejich občanů se tohoto procesu aktivně zúčastnili. Jedním z důvodů, proč EU tak ostře reagovala na Haidera, je to, že Rakousko jakožto země, odmítlo přijmout svůj díl viny za holocaust a trvalo na tom, že bylo především obětí. Možná, že si většina Rakušanů *Anschluss* [připojení] nepřála, jenomže se to dá těžko poznat, když člověk vidí filmové týdeníky té doby s jásajícími davy ve Vídni. Co však je důležitějším rysem, je to, že žádní nežidovští, neromští Rakušané nebyli po anšlusu považováni za něco jiného, než byli Němci v Třetí říši a že na to většína z nich byla hrdá.

²) UNESCO sponzorovalo celou sérii takových publikací.

Toto uvědomění, že rasismus byl poražen, protože zašel příliš daleko, mělo v panevropském světě po roce 1945 dva hlavní důsledky. Předně se tyto země snažily zdůrazňovat své vnitřní ctnosti jakožto integrující návody, neposkvřené rasistickým útlakem, jako země svobody, proti nimž stojí „říše zla“, Sovětský svaz, jehož rasismus se zase stal pravidelným námětem západní propagandy. Z tohoto pokusu vyplývaly nejrůznější sociopolitické akce: rozhodnutí Nejvyššího soudu v USA o nezákonnosti rasové segregace; Izraeli příznivě nakloněná politika celého panevropského světa; dokonce i nový důraz na ekumenismus uvnitř západního křesťanského světa (jakož i vynoření nápadu, že existuje něco jako společné žido-křesťanské dědictví).

Avšak na druhém místě a právě tak důležitá tu byla potřeba vrátit vylepšený rasismus k jeho původní funkci – totiž mít lidi uvnitř systému, ale jako *Untermenschen*. Nebylo-li už možné takto jednat ani s židy, ani s katolíky v protestantských zemích, bylo asi nutno poohlédnout se trochu dál. Období po roce 1945 bylo, alespoň zpočátku, érou neuvěřitelné ekonomické expanze a zároveň demografické transformace ve smyslu radikálně snížené míry reprodukce v panevropském světě. Tento svět potřeboval více pracujících a produkoval méně než kdykoliv předtím. A tak začalo období toho, co Němci s velkou opatrností nazvali *Gastarbeitern* [hostující dělníci].

Kdo byli tito gastarbeitři? Středozešní národy v nemediterránní Evropě, Jihoameričané a Asiaté v Severní Americe, lidé z Karibské oblasti v Severní Americe a západní Evropě, černí Afričané a Jihoasijsí v Evropě. A po roce 1989 zamířily do střední Evropy osoby z dřívějšího socialistického bloku. Všichni tito migranti přicházeli ve velkém počtu, protože chtěli přijít a protože mohli najít práci, a bylo jich zoufale zapotřebí, aby pomohli panevropským zemím k rozkvětu. Avšak téměř vždy byli osobami z nejnižších vrstev obyvatelstva jak po stránce ekonomické, tak sociální a politické.

Když světová ekonomika vstoupila do své dlouhé kondratěvovské fáze v sedmdesátých letech a poprvé od roku 1945 vzrostla nezaměstnanost, přistěhovalci se stali vhodnými obětními beránky ultrapravicových sil, které od roku 1945 byly naprosto nezákonné, ale marginální. Najednou se začaly znovu vynořovat, někdy v rámci hlavních konzervativní stran, někdy jako odlišné struktury (a v takovém případě ubíraly podporu nejen konzervativním stranám, nýbrž i dělnickým stranám levého středu). Z důvodů, které jsem naznačil, začaly se po roce 1990 tyto strany zdát serióznějšími.

Hlavní strany si vůbec nebyly jisty, jak se vypořádat s opětovným vzkříšením více či méně otevřeně rasistických stran. Obávaly se, že se džin může znovu dostat ven z láhve a zničit sociální klid v jejich státech. Někteří lidé byli toho názoru, že tyto ultrapravicové síly by mohly být podkopány tím, že by se koptovaly jejich protiimigrační náměty v mírně oslazené formě. Druzí říkali, že tyto síly tvoří virus, který musí být co nejrychleji izolován.

A zase jednou nám sociální vědci příliš nepomohli. Pokoušeli se analyzovat fenomén nacismu z hlediska jakési zvláštnosti německé historické situace, místo toho, aby nahlédli, že si celý světový systém hrál po dlouhou dobu s ohněm a že bylo jen otázkou času, kdy jiskry někde a nějak zažehnou oheň. Sociální vědci se snažili hlásat svou vlastní mravní počestnost (k jejíž zásluhám se dostaneme za chvíli) a zprostit panevropský svět viny za jeho běžnou údajně nerasistickou rétoriku, když ve skutečnosti byl rasismus panevropského světa po roce 1945 právě tak virulentní jako jeho rasismus před rokem 1933 nebo před rokem 1945. Oni prostě nahradili objekty nenávisli a strachu jinými objekty.

Což v současné době nedebatujeme o tzv. „konfliktu civilizace“, což je pojem vynalezený jedním sociálním vědcem?

Vždyť i samotné odsouzení Rakouska ze strany EU – byť je schvalují – čpí rasismem. Co tím totiž EU sděluje? Ve skutečnosti říká: Haiderové jsou možní, dokonce snad normální, mimo panevropský svět, možná dokonce v tak blízkých zemích, jako je Maďarsko a Slovinsko. Avšak Haiderové jsou nepřípustní, nemyslitelní uvnitř civilizované Evropy. My Evropané musíme bránit svou mravní nadřazenost a Rakousko hrozí, že nám to znemožní. To je pravda: Rakousko opravdu hrozí, že to znemožní, a Rakousko musí nějakým způsobem ustoupit ze svého nynějšího neudržitelného postoje. Avšak důvody stížnosti EU nejsou mimo podezření, že na nich lpí mravní poskvrna. Univerzalistické hodnoty západní Evropy jsou totiž samy pokryty nánosem chronického, neodmyslitelného rasismu panevropského světa.

Abychom si to uvědomili a abychom porozuměli, proč sociální věda toto nedovedla demaskovat, musíme se podívat na historický vývoj moderního světového systému po roce 1492.

3. Světový systém po roce 1492

Když Evropané přistáli u břehů Amerik a tvrdili, že je dobyli, setkali se s domorodými populacemi, které jim byly naprosto cizí. Některé byly organizované jako poměrně jednoduché systémy lovců a sběračů a jiné byly organizované v sofistikovaných a průmyslových světových říších. Avšak v obou případech ani zbraně těchto národů, ani jejich fyziologická imunita (nebo spíše její nedostatek) jim neumožnily úspěšně klást odpor. Nato se Evropané museli rozhodnout, jak se k těmto národům chovat. Byli tu Evropané, kteří získali rozlehlé pozemky (často poprvé v životě), přáli si využít je co nejrychleji a byli připraveni zotročit a využít domorodé dělníky. Ospravedlňovali to tím, že domorodé obyvatelstvo je barbarské a že si nezaslouží nic jiného než tvrdou porobu.

Existovali však i křesťanští evangelisté, kteří byli zděšeni tím, jak nelidsky evropští *conquistadores* zacházeli s domorodým obyvatelstvem a úporně trvali na možnosti i důležitosti získat duše domorodců, aby došly křesťanského spasení. Jedním z nich byl Bartolomé de las Casas, jehož vášně vyvrcholily roku 1550 v proslulé klasické debatě o povaze „těch druhých“. Již v roce 1547 napsal krátký souhrn pro císaře Karla V. (a všechny ostatní), kde podrobně popsal hrůzy toho, co se odehrávalo v Amerikách, a takto shrnul to, co se stalo:

„Jestliže křesťané zabili a zničili tak velké množství duší tak vysoké hodnoty, učinili to prostě proto, aby získali zlato, aby se ve velmi krátké době nesmírně obohatili a vyšvihli se na vysoká místa (...) nepřiměřená jejich postavení. (...) K těmto tak pokorným, tak trpělivým a tak snadno podmanitelným lidem nemají ani úctu, ani ohledy, ani vážnost... nejednali s nimi jako se zvířaty (kéž by Bůh dal, aby s nimi zacházeli tak dobře a měli k nim takové ohledy jako ke zvířatům); jednali s nimi hůře než se zvířaty, jako by ti lidé byli méně než hnůj.“ [Casas 1966]

Las Casas byl bezesporu vášnivým obhájcem práv lidí. Souvislost, která stojí za zmínku: byl prvním biskupem v Chiapas, což je dnes sídlo neozapatistů, kde je dosud nutné hájit tutéž věc, jakou hájil Las Casas před téměř 500 lety – totiž právo těchto domorodých obyvatel na důstojnost a půdu. Tito lidé na tom nejsou dnes o mnoho lépe než za časů biskupa Las Casas. Proto by někteří myslitelé označili Las Casase a další neoscholastické

španělské teology, filozofy a právníky za předchůdce Grotia a „pravé zakladatele moderních lidských práv“ [Losada 1976: 22].

Císaře biskupovy argumenty zprvu přesvědčily a jmenoval ho Ochráncem Indiánů. Později si to však rozmyslel a v roce 1550 svolal do Valladolidu zvláštní Juntu soudců, aby vyslechli debatu o zásadních otázkách mezi biskupem Las Casas a jedním z dalších císařových poradců jménem Juan Ginás de Sepúlveda. Sepúlveda, zapřisáhlý oponent biskupův, uvedl čtyři argumenty, které měly ospravedlnit tvrdé zacházení s Indiány: Jsou barbarští, a proto jejich přirozeným postavením je podřazenost vůči civilizovanějším národům. Jsou modloslužebníci a konají lidské oběti, což opravňuje naše zasahování, aby se zamezilo zločinům proti přirozenému právu. Zasahování je oprávněné, aby se zachránily nevinné životy. Intervence by usnadnila křesťanskou evangelizaci. Tyto argumenty se zdají neuvěřitelně současné. Stačí jen, když výraz křesťanství zaměníme za termín demokracie.

Proti těmto argumentům Las Casas namítal: Žádný národ nemůže být nucen, aby se podřídil jinému národu, pod záminkou, že je považován za kulturně nižší. Nelze trestat národ za zločiny, u nichž si lidé neuvědomují, že to zločiny jsou. Mravní oprávnění k záchraně nevinných lidí máme jen v tom případě, že jejich zachraňování nepůsobí ještě větší zlo jiným. A křesťanství nemůže být šířeno mečem. I zde nám argumenty připadají neuvěřitelně aktuální.

Od dob Las Casase jsme vybudovali kapitalistickou světovou ekonomiku, která se časem rozšířila tak, že zahrnuje celý svět, a která vždy a v každém okamžiku ospravedlňovala své hierarchie na základě rasismu. Vždycky zde ovšem byl určitý počet osob, které se snažily zmírnit nejhorší rysy tohoto rasismu, a nutno připustit, že měly omezený úspěch. Avšak vždycky tu také byly brutální masakry, „konečná řešení“ před „Endlösung“, i když možná byly méně byrokraticky, systematicky a efektivně plánované a rozhodně méně veřejně viditelné.

No dobrá, řeknete, ale potom přišla francouzská revoluce a *Déclaration des Droits de l'Homme* [Deklarace práv člověka]. Ano a ne. Francouzská revoluce jistě ztělesňovala protest proti hierarchii, výsadám a útisku, a tento protest byl založen na rovnostářském universalismu. Symbolickým gestem, které tento protest dalo najevo, bylo odmítnutí oslovení „Monsieur“ a jeho nahrazení slovy „citoyen“, „občané“. Všichni občané měli mít slovo ve své vládě, nejen omezená skupina aristokratů. Zádrhel je v tom, že má-li být zahrnut každý, kdo je ve skupině, někdo musí nejdříve rozhodnout o tom, kdo stanoví, kteří lidé jsou členy této skupiny. A to nutně implikuje, že existují osoby, které členy nejsou.

Pojem občan nevyhnutelně vylučuje stejně tak jako zahrnuje. Vylučovací snaha občanství ve skutečnosti byla stejně důležitá jako jeho snaha integrující v obou staletích po francouzské revoluci. Když ve Vídni proslulý Karl Lueger řekl v roce 1883 „Wir sind Menschen, Christlichen Österreicher“ [Andics 1983: 271] – jsme lidé, křesťanští Rakušané – nabídl tím definici mezi občanství, definici, kterou vídeňští voliči zřejmě ocenili, i když císař nikoliv. Lueger nebyl ochoten zahrnout Žido-Maďary,³ kteří pro něj byli právě tak cizinci, jako zahraniční kapitalisté, které také pranýřoval. Byl to proto fašismus, jak mnozí tvrdí, nebo jen „kalkulovaný extrémismus“, jak na tom chce trvat John Boyer [1981: xii]? Dnes si někteří lidé kladou tutéž otázku o Jörgu Haiderovi.

³) Lueger odsuzoval takto Židosociály, Židoliberály a Židozednáře.

Právě v té chvíli moderních dějin, kdy nám všem francouzská revoluce odkazovala toto minové pole pojmu občan, svět vědění procházel velkým převratem. Ten následoval po úspěšné sekularizaci vědění, dosažení odloučením filozofie od teologie – tento proces trval několik staletí. Nyní však to mělo být něčím více než otázkou sekularizovaného vědění. Přibližně v druhé polovině osmnáctého století, dva pojmy, které do té doby byly ne-li přímo synonymní, tak alespoň značně se překrývající – věda a filozofie –, se začaly definovat jako ontologické protiklady. Obě kultury, ten zvláštní rys struktur vědění moderního světového systému, začaly být přijímány jako definující rozštěpení vědění. A s tímto rozštěpením se intelektuální a institucionální odloučilo od hledání pravdy (sféra vědy) na jedné straně a hledání dobra a krásna – sféra filozofie či humanitních studií (Geisteswissenschaften) na straně druhé. Právě tento základní zlom vysvětluje následnou formu rozvoje sociálních věd a také, jak se domnívám, její neschopnost promluvit ke konstitutivnímu rasismu kapitalistické světové soustavy. K tomuto tématu teď přistupuji.

Dvěma velkými kulturními odkazy francouzské revoluce byla myšlenka 1/, že politická změna je normální a 2/, že svrchovanost nespočívá ve vládci, ani ve skupině významných osobností, nýbrž v lidu [viz Wallerstein 1991]. Ta druhá myšlenka byla jen výrazem logiky pojmu občan. Obě to byly myšlenky nesmírně radikální ve svých implikacích a ani pád jakobínského režimu, ba ani konec režimu jeho napoleonského pokračovatele, nemohly zabránit tomu, aby se tyto myšlenky nešířily do světového systému a aby byly přijímány. Ti, kdo měli moc, byli nuceni se s touto novou geokulturní skutečností vypořádat. Jestliže se mělo na politickou změnu pohlížet jako na něco normálního, pak bylo důležité vědět, jak systém funguje a jak lépe ovládat celý proces. To poskytlo základní impuls pro institucionální ustavení sociální vědy, toho odvětví vědění, které má za cíl vykládat sociální akci, sociální změnu a sociální strukturu.

Rád bych zde pojednal o dvou věcech: o místě sociální vědy mezi oběma kulturami a o úloze, kterou sociální věda hrála v pochopení rasismu.

Obě kultury rozdělily sféry vědění podél linií, které dnes považujeme za samozřejmé, i když v sedmnáctém století či dříve by si to nikdo nemyslel. Věda si přivlastnila sféru přírodního světa jako svou výlučnou doménu. A humanistické vědy si přivlastnily svět myšlenek, kulturní tvorbu a intelektuální hloubání. Když však došlo na sféru sociálních skutečností, obě kultury o toto pole bojovaly. Každá tvrdila, že tato sféra ve skutečnosti patří jim. Proto se stalo, že když se sociální vědy institucionalizovaly v nově se obrozujícím univerzitním systému, v devatenáctém století, tato epistemologická debata, tento *Methodenstreit* je oddělily od sebe. Sociální vědy se vynořily v rozdělených táborech; některé z disciplín – jak se nyní nazývaly – tíhly více, alespoň zpočátku, k idiografickému, humanistickému táboru (historie, antropologie, orientální studia) a jiné zase k nomotetickým, přírodovědeckým vědám (ekonomie, sociologie, politická vědy). Souvislost s problémem, kterým se zde zabýváme, spočívá v tom, že sociální vědy byly hluboce rozděleny v otázce, zda se mají zabývat pouze hledáním pravdy, nebo hledáním dobra. Tuto otázku sociální vědy nikdy nevyřešily.

Pokud jde o rasismus, nejnapádnějším rysem sociálního vědění po celé devatenácté století a až do roku 1945 je to, že sociální věda se tímto problémem nikdy nezabývala přímo. A pokud jde o nepřímou konfrontaci, její výsledky jsou žalostné. Začneme historiografií, jedinou moderní sociální vědou, která existovala jako jméno a jako pojem dávno před devatenáctým stoletím. Historiografie prošla tzv. vědeckou revolucí v 19. století, jejíž ústřední postavou byl Leopold von Ranke. Ranke trval na tom, že historikové musí

psát dějiny „jak to vlastně skutečně bylo“ (*wie es eigentlich gewesen ist*). To znamenalo rekonstruovat minulost především z materiálů. Odtud archivy, depozitáře psaných dokumentů minulosti, doklady, jež musely být kriticky analyzovány jakožto prameny.

Nebudu si všímat pozdějších kritik tohoto přístupu, který nás nevyhnutelně omezuje na studie téměř výlučně zaměřené na politické a diplomatické dějiny, které psaly osoby spjaté se státy a jejich vládci. Dovolte, abych zdůraznil jeden prvek historiografie, alespoň tak, jak se praktikoval před rokem 1945. Historiografie byla dějinami jen tzv. historických národů. Vzhledem k používaným metodám to věru nemohlo být jinak.

V Rakousko-uherské říši, tak jako jinde, nebyl pojem historických národů pouze teoretickým pojmem; byl politickou zbraní. Je jasné, kdo nebo co jsou historické národy. Jsou to národy žijící v mocných moderních státech, které mohou své historiky zaplatit a přimět, aby o nich psali. Ještě v šedesátých letech dvacátého století H. R. Trevor-Roper pronesl neuvěřitelné tvrzení, že Afrika nemá žádné dějiny. Můžeme se však tázat: kolik kursů o slovinské historii nabídla vídeňská univerzita v devatenáctém století? A vlastně, kolik jich nabízí dnes? Samotný termín historický národ vnáší rasistickou kategorii do samého srdce historiografické práce. Není tedy náhoda, že prohlédneme-li si světovou historickou produkci před rokem 1945, 95 % (přinejmenším) jsou dějiny pěti arén historických národů: Velké Británie, Francie, Spojených států, Němecek (tuto plurálovou formulaci vybírám záměrně) a také Itálii. A zbývajících 5 % je vesměs dějinami několika méně mocných evropských států, jako jsou Nizozemí či Švédsko nebo Španělsko.

Vedly si ostatní sociální vědy lépe? Ekonomové se pilně zaměstnávali budováním všeobecných teorií o *homo economicus*. Adam Smith nám ve své proslulé formulaci sdělil, že všichni lidé se snaží „prodávat, vyměňovat a obchodovat“. Smyslem jeho knihy *Bohatství národů* (*The Wealth of Nations*) bylo přesvědčit nás (a britskou vládu), že by každý měl přestat zasahovat do tohoto přirozeného sklonu společného všem lidem. Když Ricardo vytvořil teorii mezinárodního obchodu, založeného na pojmu „komparativní výhody“, použil, jak je rovněž známo, hypotetického ilustrativního příkladu, do něhož vsunul jméno Anglie a Portugalska. Nesdělil nám, do jaké míry tato tzv. komparativní výhoda byla vnucena slabšímu portugalskému státu britskou mocí [viz Sideri 1870].

Ano, někteří ekonomové zdůrazňovali, že postupy nedávné anglické historie nebyly názorným příkladem všeobecně platných zákonů. Gustav von Schmoller vedl celé hnutí, *Staatswissenschaften*, které se snažilo ekonomickou analýzu historizovat [viz Strohmayr 1997]. Ještě silnější kritikou klasické ekonomie, než byla ta Schmollerova, byla kritika Karla Polanyiho *The Great Transformation*, kniha, kterou napsal v Anglii poté, co v roce 1936 opustil Vídeň. Ekonomové však Polanyiho nečtou. Ekonomové mají sklon, pokud to jde, nezabývat se politickou ekonomikou vůbec a závažný pokus jednoho významného ekonoma zabývat se rasismem obsahoval diskusi o rasismu jako o tržní volbě [viz Becker 1971]. Pohrdání hlavního proudu ekonomů vůči analyzování jakékoli situace mimo parametry *ceteris paribus* zajišťuje, že ekonomické chování, které se neřídí normami trhu – jak ekonomové tyto normy definují –, nestojí za analýzu, natož aby se bralo vážně jako možné alternativní ekonomické chování. Předstíraná politická nevinność, která z takových domněnek vyplývá, znemožňuje analyzovat ekonomické zdroje nebo důsledky rasistických hnutí. A co horšího, naznačuje, že velká část politického chování, které lze analyzovat jako rasistické nebo jako *Widerstand* k rasismu, je chování ekonomicky iracionální.

Politikové nám neposloužili o mnoho lépe. Jejich počáteční soustředění na konstituční otázky, odvozené od jejich historické návaznosti na právnické fakulty, obrátila analýza rasismu na otázku formální legislativy. Apartheidovská Jižní Afrika byla rasistická, protože do svého právního systému vnesla formální diskriminace. Francie rasistická nebyla, protože takovou právní diskriminaci neměla, alespoň ne v mateřské zemi. Kromě analyzování ústav rozvíjeli politologové před rokem 1945 to, co nazývali studiem „komparativní vlády“. Které vlády však srovnávali? Naše staré přátele, vlády těch pěti hlavních panevropských zemí: Velké Británie, Francie, Spojených států, Německa a Itálie. Nikdo jiný nestál za studium, protože nikdo jiný nebyl opravdu civilizovaný; obávám se, že dokonce ani to podivné zvíře, jakým byla rakousko-uherská říše.

Vedli si alespoň sociologové, kteří měli v univerzitním systému pověst ohniska politického radikálismu, lépe? Zdaleka ne. Ti byli ze všech nejhorší. Před rokem 1945 byly dva druhy sociologů. Byli tu jednak ti – zejména ve Spojených státech – kteří explicitně ospravedlňovali pojem nadřazenosti bílých. A za druhé tu byli ti, kteří vycházeli ze základů sociální práce nebo náboženské činnosti a snažili se popsat odstrčené ve velkých městech a vyloučit „odchylnost“ naturalizovaných cizinců. Popisy byly psány s dobrým úmyslem, byť blahosklonně, ale předpoklad, že toto chování je deviantní a že má být napraveno, aby splňovalo středostavovské normy, nebyl vůbec brán v pochybnost. A vzhledem k tomu, že nižší třídy byly také ve většině případů – a nejen ve Spojených státech – etnicky odlišné od tříd středních, rasistické podchycování této skupiny je jasné, i když to tito lidé sami nerozpoznali.

A ze všeho nejhorší je, že všechny čtyři základní disciplíny – historiografie, ekonomie, politologie a sociologie – analyzovaly pouze panevropský svět považovaný za svět modernity a civilizace. Jejich universalismy předpokládaly hierarchie moderního světového systému. Analýza mimoevropského světa byla svěřena jiným disciplínám: barbarské „národy bez historie“ antropologii a orientalistice ne-západní „vysoké civilizace“, které však nebyly schopny postoupit k modernitě bez evropského vniknutí a reorganizace své sociální dynamiky.

Mimoevropský svět představoval „tradici“; panevropský svět představoval modernitu, evoluci, pokrok. Bylo to: Západ proti zbytku světa. Povšimněte si, že při analyzování moderního světa vynalezla sociální věda ne jednu, nýbrž tři disciplíny k popisu pravidelnosti přítomnosti: ekonomii, politologii a sociologii. Avšak při analýze mimoevropského světa nejenže nebyla zapotřebí historie, nebylo ani třeba oné trojice přístupů vyžadované pro panevropský svět. Bylo to proto, že „diferenciace“ do oddělených dějů sociální akce – trh, stát a občanská společnost – byla považována za výkon modernity, vlastně přímo za její podstatu. Vzhledem k rozpojení vědy a filozofie tu nebyl nikdo, kdo by profesionálům připomněl, že to je pouze předpoklad liberální ideologie a nikoli přijatelný popis sociální reality. Není divu, že nám sociální věda neuměla pomoci porozumět nacismu. A její vývoj po roce 1946 sice tento cíl poněkud korigoval, ale nebyl nijak nápomocný tomu, abychom pochopili Haidera.

4. Světový systém po roce 2000

Velký počet hlasů pro FPÖ a prudká reakce EU, to jsou příznaky – byť ne první –, jimiž se ohlašuje nynější krize. Posun od zásadně optimistického pohledu na budoucnost, od jistoty, že se *de facto* věci budou zlepšovat, ke strachu, že tomu tak nemusí být, dospěl do bohaté části světa. Také v Rakousku, v západní Evropě i ve Spojených státech důvěru v centralistický racionální reformismus, který se pohybuje sice pomalu, ale vždy správně

ným směrem, nahradil skepticismus ohledně všech slibů hlavních politických sil, ať už si říkají pravý střed nebo levý střed. Centristický konsensus, vytvořený liberální ideologií devatenáctého století, už neexistuje. Byl v základech otřesen v roce 1968 a pohřben v roce 1989.

Vstoupili jsme do dlouhého období chaotické transformace světového systému, jehož součástí jsme. Jeho výsledek je opravdu nepředvídatelný. Na druhé straně však můžeme tento výsledek ovlivnit. Takové je poselství věd o komplexnosti [viz především Prigogine 1997]. Takové je také poselství, které by sociální věda měla dnes vyjadřovat.⁴ Takový je kontext, do něhož musíme dát Jörga Haidera a *Widerstand*.

Ve světovém systému, který se hroutí, protože jeho strukturální možnosti přizpůsobení se vyčerpaly, ti, kdo mají moc a výsady, nebudou lhostejně stát mimo a nic nedělat. Budou se organizovat, aby nahradili nynější světový systém jiným systémem, stejně hierarchickým a nerovným, i když bude založen na odlišných principech. Pro takové lidi je Jörg Haider demagogem a nebezpečím. Rozumí současné realitě tak málo, že si ani neuvědomuje, že aby si Rakušané udrželi nynější životní úroveň, museli by v nejbližších 25-50 letech zdvojnásobit nebo zečtyřnásobit počet imigrantů, který ročně přijímali, jen aby si udrželi rozsah pracovní síly dost velký na to, aby unesl důchody stárnoucí rakouské populace.⁵ Je jasné nebezpečí, že demagogie zavede panevropský svět ještě rychleji na cestu ničivých občanských válek. Nové Bosny a Rwandy se hrozivě rysují na obzoru. Vůdcové Evropské unie si toho jsou vědomi. Stejně tak prezident Klestil. Zřejmě však ne vedení ÖVP.

Zatím tu je také *Widerstand*. Ten v této strukturální krizi kapitalistického světového hospodářství představuje jiné síly transformace než FPÖ, ale zároveň také síly odlišné od vedení EU. Mají však tito lidé nějakou jasnou představu o tom, co vlastně chtějí? Patrně jen neurčitou. Zde právě může sehrát roli sociální věda, ale pouze taková, která odmítá odlučovat hledání pravdy od hledání dobra, pouze taková sociální věda, která dovede překonat rozštěpení obou těchto kultur, jen taková sociální věda, která může plně ztělesnit trvalost nejistoty a hrát se v možnostech, jež taková nejistota přináší lidské tvořivosti a nové racionalitě (Max Weberově „*materielle Rationalität*“).

Zoufale potřebujeme vyzkoušet alternativní možnosti podstatněji racionálního historického systému, potřebujeme nahradit šílený a umírající systém, v němž žijeme. Zoufale potřebujeme odhalit hluboké kořeny rasových výsad, které prostupují náš existující světový systém a zahrnují všechny jeho instituce, včetně struktur vědomostí, a dokonce zahrnují i samotné síly *Widerstandu*. Žijeme uprostřed rychlé změny. Je to tak zlé? V příštích dekádách budeme mít spoustu zmatků a dojde k mnoha změnám. Ano, Vídeň se změní. Ale vždycky probíhalo více změn, než si pamatujeme, a změna byla rychlejší, než si představujeme. Také sociální věda nás zklamala v tom, jak rozumí minulosti. Nabídla nám falešný obraz tradičního světa, který se tak pomalu pohyboval. Takový svět nikdy doopravdy neexistoval. Ani dnes neexistuje, ani v Rakousku, ani kdekoli jinde.

⁴) Snažil jsem se o to ve svých dvou nedávno publikovaných pracích [Wallerstein 1998, Hopkins a Wallerstein 1996].

⁵) Viz zprávu Populační sekce OSN pod názvem *Nahrazující migrace: Je to řešení pro zmenšující se a stárnoucí populace?* v březnu 2000. Rakouskem se zpráva nezabývá, avšak o Německu zpráva říká, že jen proto, aby se udržela velikost ekonomicky aktivní populace na téže úrovni jako v roce 1995, Německo by muselo přijímat od nynějška ročně 500 000 přistěhovalců až do roku 2050.

V té obrovské nejistotě o tom, kam směřujeme, musíme usilovat o to, abychom ve své minulosti – tak jak ji nyní objevujeme – našli to dobré a krásné a zabudovali tyto vize do své budoucnosti. Musíme vytvořit svět, v němž se dá lépe žít. Musíme užívat vlastní představivosti. A můžeme s tím začít tak, že vymýtime hluboké rasismy, které tkvějí v nás.

Albatros nám visí na krku. Je to noční můra, která nás trápí. *Widerstand* je mravní povinností. Nelze jej inteligentně a užitečně uplatňovat bez analýzy a je mravní i intelektuální funkcí sociální vědy, aby pomohla tím, že tuto analýzu opatří. Avšak stejně jako bude vyžadovat nesmírné úsilí každého z nás, abychom vymýtili vlastní rasismus, tak budou muset vynaložit obrovské úsilí sociální vědci, aby se oprostili od tohoto druhu sociální vědy, která nás zmrzačila, a místo ní vytvořit užitečnější sociální vědu. Vracím se k svému původnímu názvu *Sociální věda ve věku přechodu*. V takovém věku můžeme mít všichni obrovský vliv na to, co se bude dít. V okamžiku, kdy se strukturální cesty rozdvíhají, jsou fluktuace divoké, a malé postrčení může mít velké důsledky, což je opakem normálnějších, stabilnějších období, kdy velké nárazy mají v nejlepším případě jen malé následky. To nám dává příležitost, ale také to vytváří morální nátlak. Jestliže po ukončení transformace nebude svět viditelně lepší, než je nyní – a je to docela možné –, pak můžeme dávat vinu jenom sobě. „My“, to jsou členové *Widerstandu*. „My“, to jsou sociální vědci. „My“, to jsou všichni obyčejní slušní lidé.

Z angličtiny přeložili Eva a Jiří Musilovi

IMMANUEL WALLERSTEIN je americký sociolog a historik ekonomie. Působí jako ředitel *Fernand Braudel Center for the Study of Economics, Historical Systems, and Civilizations*. Zabývá se makrosociologií, systémovou sociologií a otázkami sociální změny. V letech 1994-1998 byl prezidentem Mezinárodní sociologické asociace (ISA).

Literatura

- Andics, Helmut 1983. *Ringstrassenwelt, Wien 1867-1887. Luegers Anstieg*. Wien: Jugend und Volk.
- Becker, Garry S. 1971. *The Economics of Discrimination*, 2. vydání. Chicago: University of Chicago Press.
- Boyer, John W. 1981. *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897*. Chicago: University of Chicago Press.
- Casas, Bartolomé de las 1966 (1547). *Tres breve relations de la destruction des Indes*. Paris: La Découverte.
- Hopkins, T. K., I. Wallerstein (co-ords.) 1996. *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*. London: Zed Press.
- Losada, Angel 1976. „Potencia sobre Fray Bartolomé de las Casas“ in *Las Casas et la Politique des Droits de l'Homme* (Institut d'Etudes Politique d'Aix & Instituto de Cultura Hispanica, Aix-en-Provence, 12-13-14 octobre 1914). Gardanne: Imp. Esmenjand.
- Prigogine, Ilya 1997. *La fin des certitudes*. Paris: Odile Jacob.
- Sideri, S. 1870. *Trade and Power: Informal Colonialism in Anglo-Portuguese Relations*. Rotterdam: Rotterdam University Press.
- Strohmayer, Ulf 1997. „The Displaced, Deferred or was it Abandoned Middle: Another Look at the Idiographic-Nomothetic Distinction in the German Social Sciences.“ *Review* 20(314): 279-344.

- Wallerstein, Immanuel 1991. „The French Revolution as a World-Historical Event.“ Pp. 7-22 in *Unthinking Social Science*. Cambridge: Polity Press.
- Wallerstein, Immanuel 1998. *Utopics, or Historical Choices for the Twenty-first Century*. New York: New Press.

The Institute of Philosophy
of the Academy of Sciences of the Czech Republic,
the Faculty of Philosophy
of Charles University,
and
the Inter-University Centre
invites you to

an international interdisciplinary conference

Philosophy and Social Sciences

which will be held
in the Villa Lanna,
in the Bubeneč quarter of Prague,

from May 23 through May 26, 2001

Lectures and panel discussions cover moral, social and political issues in this annual conference. The tradition of democratic and critical thinking, the spirit of international dialogue and genuine pluralism characterize the conference.

Themes of the 2001 conference:

1. Rethinking Sovereignty
2. Globalization, New Media and Democracy
3. Changes in the Socialization of Individuals
4. Forms of Social Criticism

If you are interested in giving a paper, please let us know as soon as possible. Abstracts should be sent to the address below. There is no abstract submission form. Selected conference papers are published by *Filosofický časopis* and the publishing house Filosofia. You are, of course, welcome to come and join in the conference even if you do not wish to give a paper.

The official language is English.

More detailed information will be sent to those who will be attending. Enquiries and abstracts should be directed to:

M. Hrubec, Institute of Philosophy, Jilská 1, 110 00 Prague 1
e-mail hrubec@praha1.ff.cuni.cz